

TEMURIYLAR SULOLASINING GENEALOGIK AN'ANALARI: YOZMA, EPIGRAFIK VA SEMIOTIK MANBALAR ASOSIDA TAHLIL

Nazirov Baxtiyor Shoydullayevich

Xalqaro innovatsion universitet magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Temuriylar sulolasi nasabiga oid yozma va epigrafiik manbalar – maqbara qabr toshlari, Husayn ibn Ali Shoh yaratgan nasab daraxti, "Mu'jiz al-Ansob", Hofiz Abru va Sharafiddin Ali Yazdi asarlaridagi genealogik ma'lumotlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot Temurning Chingiziy nasab bilan bog'lanishi, Barlas urug'ining kelib chiqishi, Maxfiy Tarix va Rashiddin rivoyatlaridagi farqlar hamda Temuriy siyosiy legimitatsiyasining ideologik asoslarini yoritadi. Shuningdek, Temuriylar davri bayroq ramzi, uning siyosiy-semiyotik funksiyasi va o'rta asr islomiy material madaniyati kontekstidagi o'rni Katalon atlasini va boshqa tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Temuriylar, nasab, Chingiziy an'ana, Barlas urug'i, Rashiddin, Maxfiy Tarix, Mu'jiz al-Ansob, Zafarnoma, genealogiya, siyosiy legitimatsiya, bayroq ramzi, Katalon atlasini, o'rta asr Islom madaniyati.

Abstract. This article presents a comparative analysis of written and epigraphic sources related to the genealogy of the Timurid dynasty, including tombstone inscriptions, the family tree compiled by Husayn ibn Ali Shah, Mu'jiz al-Ansob, as well as genealogical information found in the works of Hafiz Abru and Sharaf al-Din Ali Yazdi. The study examines the narratives concerning Tamerlane's affiliation with the Chinggisid lineage, the origins of the Barlas tribe, discrepancies between the Secret History and Rashid al-Din's accounts, and the ideological foundations of Timurid political legitimacy. In addition, the article analyzes the Timurid banner emblem, its political-semiotic function, and its place within the material culture of the medieval Islamic world, based on the Catalan Atlas and other historical sources.

Keywords: Timurids, genealogy, Chinggisid tradition, Barlas tribe, Rashid al-Din, Secret History, Mu'jiz al-Ansab, Zafarnama, political legitimacy, banner symbolism, Catalan Atlas, medieval Islamic material culture.

Temuriylar sulolasi nasabiga oid masalalar o'rta asr Markaziy Osiyo siyosiy madaniyati, hokimiyat legitimatsiyasi va tarixiy xotira shakllanishini tadqiq etishda alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chig'atoy ulusining siyosiy-ijtimoiy muhitida shakllangan bo'lsada, Temuriylar o'z hukmronligini keng hududlarda mustahkamlash jarayonida nasab g'oyasiga tayanib, turkiy-mo'g'ul an'analari, islomiy tarixshunoslik va ideologik rivoyatlar sinteziga asoslangan murakkab legitimatsiya tizimini yaratdilar. Bu jarayonning markazida sulolaning kelib chiqishi, ayniqsa Chingiziy an'anaga

nisbatan o'z o'rnini belgilash hamda Barlos urug'ining tarixiy ildizlarini asoslash masalasi turadi.

Temuriylar davrida yaratilgan qator yozma va epigrafik manbalar hukmdorlar sulolasining nasabiga doir tasavvurlarni rekonstruksiya qilish imkonini beradi. Maqbaralardagi qabr toshlari, Husayn ibn Ali Shoh tomonidan tuzilgan nasab daraxti, “Mu’jiz al-Ansob” kabi genealogik matnlar, shuningdek Hofiz Abru va Sharafiddin Ali Yazdi kabi tarixnavislarning asarlarida jamlangan ma’lumotlar nasabning qanday tuzilgani va qay tarzda siyosiy-ideologik maqsadlarni ko‘zlaganini ko‘rsatadi. Shuningdek, “Maxfiy Tarix” hamda Rashiddinning “Jome’ ut-tavorix”idagi rivoyatlar o‘rtasidagi farqlar Temuriylarning o‘z tarixiy kelib chiqishlarini qay darajada qayta talqin qilganini yaqqol ochib beradi.

Bunga qo‘shimcha ravishda, Temuriylar saltanatining ramziy belgilaridan biri — bayroq nishoni ham sulolaning siyosiy-semiyotik o‘zligini anglashda muhim manba hisoblanadi. Katalon atlası va boshqa tasviriy-tarixiy manbalarda aks etgan bu timsol Temuriylar hokimiyatining vizual ideologiyasini, uning islomiy o‘rta asr material madaniyatidagi o‘rnini yoritish imkonini beradi.

Temur maqbarasida uchraydigan nasabiy yozuvlar ikki asosiy manbaga tayanadi: yuqori qavatdagi nefrit toshdagi o‘yma yozuv va yerosti gumbazidagi marmar qabr toshi yozuvi. Har ikkisi sanalanmagan bo‘lsa-da, tadqiqotchilarning fikricha, nefritdagi bitik 1425-yil (hijriy 828)larda – ya’ni Temur vafotidan yigirma yil o‘tgach – yozilgan bo‘lishi ehtimoli yuqori. Buning sababi, ushbu tosh yoki toshlar Temurning nabirasi Ulug‘bek tomonidan Samarqandga olib kelinganidir.

Mazkur qabr bitiklari Temurni Chingizxon nasli bilan bog‘lashga intiladi. Bu genealogiya o‘sha davrning bir necha adabiy manbalarida ham aynan shunday shaklda uchraydi. 1428-yildan avval yaratilgan uchta asarda ushbu nasabning deyarli bir xil variantlari mavjud. Shulardan eng qadimiysi – Husayn ibn Ali Shoh tomonidan yaratilgan, arab va uyg‘ur yozuvida chizilgan nasab daraxtidir. Asarning aniq sanasi noma’lum, ammo tadqiqotlarga ko‘ra, u Temurning nabirasi Xalil Sulton homiyligida, ehtimol hatto undan avvalroq tuzilgan. 1426–27-yillarda esa noma’lum muallif tomonidan yozilib, Shohruxga taqdim etilgan “Mu’jiz al-Ansob” asari yuzaga keladi. Bu asar forsiy an’anadagi nasabshunoslik qo‘llanmalaridan biri bo‘lib, Rashiduddin Fazlullohning “Sho‘ab-i Panjgana”sining davomi sifatida qalamga olingan. Unda Barlas qabilasi, Qarachar urug‘i va Temur avlodi haqida ancha keng ma’lumot berilgan. Shuningdek, mashhur tarixchi Hofiz Abru o‘zining 1427–1430-yillarda yaratilgan “Majma’ Zubdat at-Tavorix-i Baysunghuriy” asari orqali temuriylar nasabiga oid yanada tizimli ma’lumotlarni kiritadi. Uning genealogik bo‘limlari ham “Mu’jiz al-Ansob”dagi ma’lumotlar bilan mos keladi.

Temuriylar nasabiga oid eng muhim adabiy manbalardan yana biri – Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”sidir. Uning muqaddimasida Temurning afsonaviy

ajdodlari haqida ko'plab rivoyatlar jamlangan bo'lib, ular oldingi tarixiy manbalarda uchramaydi. Asar 1427–28-yillarda yakunlangan va temuriy siyosiy mafkurasi hamda sulola o'zini oqlash an'alarini tadqiq etishda beqiyos ahamiyatga ega.

Yazdiyning manbalari orasida “Shajarat al-Atrāk” deb nomlangan, hozir yo'qolgan “Tarix-i Ulus-i Arba'a-yi Chingiziy” asarining qisqartmasi ham bor bo'lishi mumkin. Bu asar, ayrim fikrlarga ko'ra, Ulug'bek tomonidan yoki uning nomidan yozilgan. Shunday qilib, “Zafarnoma” va Chingiziy tarixiga aloqador ayrim manbalar o'z ildizlarini umumiy – hozirgacha yetib kelmagan “Tarix-i Xoniy”ga borib taqalishi ehtimol qilinadi.

Genealogik ma'lumotlarning o'zaro mosligi. Temur qabridagi bitiklar, Husayn ibn Ali Shohning nasab daraxti, “Mu'jiz al-Ansob” hamda Yazdiy muqaddimasidagi genealogik ma'lumotlar bir-biriga juda yaqin. Ba'zi ismlarning talaffuzdagi farqlari turkiy yoki mo'g'ulcha variantlarga moslashtirilgan bo'lib, bu tarixiy fonetik o'zgarishlar bilan izohlanadi.

Barlas urug'ining ikki tafsilotli kelib chiqishi. “Mo'g'ullar maxfiy tarixi”da Barlaslar kelib chiqishi ikki asosga bog'lanadi:

1. *Qachi'u orqali keluvchi Barulatai avlodi* – bu Barlas nomining etimologiyasi bilan bog'liq asosiy tarmoq.
2. *Qachula orqali keluvchi tarmoq* – ulardan katta (Yeke Barula) va kichik (Uchugen Bacula) urug'lar ajralgan.

Rashididdin esa Barlaslarning kelib chiqishini faqat Qachulay orqali tushuntiradi va nasabni quyidagi avlodlar bilan beradi:

Qachulay → Erdemchi Barula → Tudan → Chuchiye → Buluqan Qalja.

Erdemchi va Tudan shaxslari Maxfiy Tarixdagi Erdemti va Todo'en bilan mos keladi. Buluqan Qalja haqidagi ma'lumotlar ham ko'plab manbalarda qayd etilgan – u Chingizxon tomonidan mingboshi etib tayinlangan shaxs sifatida tilga olinadi.

Sughu Sechen muammosi. Sughu Sechen Maxfiy Tarixda tilga olinadi, ammo Rashididdinning asarlarida uchramaydi. Biroq temuriylar davridagi nasabshunoslik matnlari (xususan, “Mu'jiz al-Ansob”) uni Qachulay avlodiga kiritadi. Bu holat temuriy mualliflarning mo'g'ul va turkiy manbalarni chuqur bilganidan dalolat beradi.

Qarachar Barlasning roli. Qarachar Barlas ham Maxfiy Tarixda, ham Rashididdinda muhim harbiy arbob sifatida eslanadi. Uning Chig'atoy qo'shiniga birlashtirilgani va chiliarch (mingboshi) lavozimida bo'lgani barcha manbalarda tasdiqlanadi.

Temuriy siyosiy mafkurasidagi genealogik mif. Sharafiddin Ali Yazdi Temurning naslini Tumanay Xonning ikki o'g'li – Qabul va Qachulay orqali talqin qiladi. Qachulayning bashoratli tushi haqidagi rivoyat Temur sulolasining ikki tomonlama – Chingiziy va harbiy-legitim asosini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu rivoyat temuriy mafkuraning markaziy g'oyalarini aks ettiradi:

- a) Chingiziy nasldan kelib chiqqanlik,
- b) harbiy qudrat va davlatni boshqarish salohiyati merosi.

Tumanay Xon tomonidan uyushtirilgan qasam va ikki aka-uka o'rtasidagi taqsimot haqidagi voqea temuriy ideologiyada "dual legitimatsiya" tushunchasini asoslab beradi. Bu g'oya keyinchalik Temur davlat mafkurasining ajralmas qismiga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, Temuriylar sulolasi nasabiga doir yozma va epigrafik manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, genealogiya o'rta asr siyosiy tafakkurida faqat tarixiy ma'lumot emas, balki hokimiyatni asoslash va legitimatsiya qilishning muhim ideologik vositasi sifatida xizmat qilgan. Sulolaning Chingiziy an'anaga yaqinlashtirilishi, Barlos urug'ining kelib chiqishi haqidagi rivoyatlarning qayta talqin qilinishi va ayrim genealogik tafsilotlarning siyosiy ehtiyojlarga mos holda shakllantirilishi Temuriylar davlat mafkurasining murakkab va tizimli xususiyatini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedov B. Temuriylar davlati tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
2. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
3. Xudoyberdiyev A. Temuriylar davrida madaniyat va ilm-fan. – Toshkent: Sharq, 2010.
4. G'ulomov Y. Amir Temur davlati va uning siyosati. – Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
5. Erkinov A. Temuriylar davrida til va madaniyat rivoji. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
6. Sodiqov M. O'zbek tilining tarixiy shakllanishi va rivoji. – Toshkent: Fan, 2018.